

ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΩΤΑΤΟΝ ΣΥΝΟΡΟΝ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐν τῷ ἐπιστάμῳ ὑπομνήματι τῷ ὑποβληθέντι ὑπὸ τῶν ἐν Λονδίνῳ ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1913 ἀρχομένῳ διαπραγματεύσεισι περὶ τῆς μετὰ τῶν Τούρκων εἰρήνης διευτυπώθη ἡ ἀξίωσις τῆς ἐπεκτάσεως τῶν βορειοδυτικῶν ἐν Ἠπειρῷ συνόρων τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου μέχρι τοῦ ὄρους Gramala¹, ὅστις καὶ Deleil ὀνομάζεται ἐν τισὶ χάρταις. Τῶν ὀνομάτων τούτων τὸ μὲν Deleil εἶνε τὸ τουρκικόν, τὸ δὲ Gramala ὑπετίθετο ὅν τὸ ἑλληνικόν καὶ οὕτω πράγματι ἀνεγράφετο ἐν πολλοῖς χάρταις, ἐξ ὧν καὶ εἶχε παραληφθῆ. Ἐγὼ δὲ, δημοσιογραφήσας ἐν τῷ ξένῳ τύπῳ περὶ τῶν ἑλληνικῶν δικαίων ἐν Ἠπειρῷ, μόνον ἐν τῷ πρώτῳ μου δημοσιεύματι τῷ διὰ τοῦ κ. Οὐίλλιαμ Μίλλερ γενομένῳ ἐν τῷ «Ἐσθινῷ Ταχυδρόμῳ», ἔγραφα Gramala, καθ' ἃ εἶχε γραφῆ ἐν τῷ γαλλιστὶ συντεταγμένῳ ὑπομνήματι, ἐξ οὗ Γράμαλα, ἐνίοτε δὲ καὶ Γραμαλα μετεγράφη ἑλληνιστὶ ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν ἑφημερίσιν. Ἐνωρὶς δὲ μεταδιδάχθεις καὶ ἰδὼν, ὅτι Grammata ὀρθότερον, εἰ καὶ σπανιώτερον, ὀνομάζετο ὁ ὄρος ἐν ἐνίοις τῶν εὐρωπαϊκῶν χαρτῶν, τοῦτο τὸ ὄνομα παρέλαβον ἔκτοτε².

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μοι ἐπήλθεν ἡ ἰδέα, ἣν καὶ εἰς πολλοὺς ἐξέφρασα³, ὅτι οὐκ ἀπιθάνως ἡ τοιαύτη τοπωνυμία προήρχετο

¹ Mémoire sur les frontières de l'Épire σ. 7 καὶ 8.

² Ἴδε τὸ ἐμὸν ἄρθρον Le point de vue grec ἐν τῷ γαλλικῷ περιοδικῷ Le Correspondant τῆς 16 Ἰανουαρίου 1913 ἑ. γ. — Νέου Ἑλληνοσημῆμος Τόμ. Γ'. σ. 156.

³ Σὺν τοῖς ἄλλοις ἀνεκοίνωσα τὴν γνώμην ταύτην ἐκ Ῥώμης τῶν Ἰανουαρίων 1913 εἰς τὸν τότε γενικὸν γραμματέα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Γεωργίου Δραγοῦμην, νῦν πρεσβευτὴν ἐν Πετρούπολει.

ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου, δι' ὃν τὸ ὄνομα Γράμματα φέρει καὶ μικρὸς ὄρμος τῆς νήσου Σύρου, ὅπου ὁ πρὸ βραχέος χρόνου προῶρως θανὼν Κλών Στέφανος εὑρε διαφόρα ἐπιγραφικὰ χαράγματα τῶν προσορμιζομένων, ἅτινα καὶ ἐξέδωκε πρὸ ἐτῶν¹, καὶ ὅτι θὰ ἦτο ἄξιον νὰ ἐξετασθῇ μὴ τοι καὶ ὁ ὄρμος ἐκεῖνος τῶν Ἀκροκεραυνίων εἶχει σωζομένας ἀναλόγους ἐπιγραφάς. Ἄλλ' ὅτι ὡς ἀπλὴν εἰκασίαν ἐξέφερον ἠγνόουν τότε ὅτι ἦτο γεγὼνός, καὶ ὅτι πράγματι τὰ Γράμματα ἔχουσι πλῆθος τοιούτων χαραγμάτων, καὶ μάλιστα τινὰ αὐτῶν εἶνε ἤδη ἐκδεδομένα.

Ἄλλ' ἴδωμεν πρῶτον ὁποῖος ὁ ὄρμος οὗτος, ὃν ἐλάχιστοι πλὴν τῶν εἰς αὐτὸν καταφυγόντων ναυτῶν εἶνε οἱ ἐπισκεφθέντες. Καὶ δὴ ὁ πρῶτος περὶ αὐτοῦ ποιούμενος λόγον, ὁ γνωστὸς λόγιος Ἀγκωνίτης ἔμπορος Κυριακὸς ὁ Ριζζicolli, ἀναφέρει, ὅτι τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ναυλόχιον κεῖται οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τῶν Ἀκροκεραυνίων, ἣν καλεῖ διὰ τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος Χιμέριον καὶ τοῦ ἰταλικοῦ Lingua², ὅπερ ἄλλως φέρεται συνηθέστερον ἐν τῷ ὑποκοριστικῷ τύπῳ Linguetta, εἶνε δὲ μετάφρασις τοῦ παρὰ τοῖς νέοις Ἑλλησιν ὀνόματος Γλῶσσα, ὡς ὀνομάζει τὸ ἀκρωτήριο ἐκεῖνο ἤδη Ἄννα ἢ Κομνηνή³.

Διὰ πλειόνων δὲ ποιεῖται περὶ τοῦ ὄρμου λόγον ὁ Λέων Heuzey, ὅστις ἐν τῷ χρόνῳ τῆς εἰς Μακεδονίαν ἐπισήμου αὐτοῦ ἀποστολῆς τῷ 1861 μετέβη καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἠπειρον μετὰ τοῦ συνοδεύοντος αὐτὸν H. Daumet, εἰς ὃν καὶ ἀνέθηκε τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ μικροῦ ὄρμου. Περιγράφει δ' αὐτὸν ὡς «στενὴν ψαμμώδη ἀκτὴν, περικυκλωμένην ὑπὸ βράχων, οἷτινες φαίνονται οὐδεμίαν ἀνοίγοντες διέξοδον πρὸς τὸ ὄρος· καὶ ὅμως τὸ στόμιον ἐκεῖνο παρέχει εὐπρόσδεκτον-σωτηρίαν εἰς τὰ πλοιά-

¹ Ἐπιγραφαὶ τῆς νήσου Σύρου τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Ἐν Ἀθήναις. 1876 σ. 70-92.

² *Cyriacus Anconitanus Epigrammata graeca et latina reperta per Illyricum.* Ἐν Ῥώμῃ. 1747 σ. 19. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ Ἐπιστολαὶ III σ. 12.

³ Ἄννης Κομνηνῆς Ἀλεξιάς ἐκδ. Βόγγης Τόμ. Α' σ. 183, Β. Τόμ. Β' σ. 170, 14.

ρια τὰ ὑπὸ τῆς τρικυμίας ὠθούμενα πρὸς τὸ ὄρθιον ἐκεῖνο τείχος τῶν βράχων τῶν Ἀκροκεραυνίων¹».

Τελευταῖος δ' ἐπεσεφέθη τὰ Γράμματα χάριν ἐρευνῶν ἀπὸ ξηρᾶς ἐλθὼν μετὰ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ ὁ κατ' ἐντολήν τῆς Ἐπιτροπείας τοῦ Αἴμου (Balkankommission) τῆς ἐν Βιέννῃ Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν περιοδεύσας τῇ 1900 τὸ σαντζάκιον τοῦ Βαρατίου Κάρολος Patsch². Οὗτος μακρὸν μὲν ποιῆται λόγον περὶ τῶν ἐπὶ τῶν βράχων ἐπιγραφῶν, τὸν δὲ ὄρμον Γράμματα ἀποκαλεῖ ὑπέρμικρον καὶ ἐν μέρει πλήρη ἄμμου, λέγει δ' αὐτὸν ἀνοιγόμενον πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς ἄκρας τῆς λεγομένης Ἰταλιστὶ Punta di Zura (Τσοῦπα) καὶ ἔχοντα τὸν εἰσπλοῦν κινδυνώδη ἕνακα τῶν πέριξ βράχων.

Πρῶτος δὲ παρατηρήσας τὰς ἐπιγραφὰς, ἐξ ὧν ἡ ἑλληνικὴ ὀνομασία τοῦ ὄρμου, ὑπήρξεν ὁ Κυριακὸς, δευτεῖς καὶ ἀντέγραψεν αὐτῶν τὰς ἐξῆς ἑπτὰ, ὧν τέσσαρες ἑλληνικαὶ καὶ τρεῖς λατινικαί³.

1. *Sex Julius. Sex. L. Menophilus O. F. A. D. XIIIX. K. Sex. m. ant. P. Dol. Cos. Memor. q. fuit deorum et feilli svei et libertae suae. Moni mes vale.*

2. Διονύσιος Πρωτάρχου ὧδε παραγενόμενος μετὰ τῶν συνοστρατιωτῶν. Φιλώτας Διονύσιος Μνησιδώρος καὶ Ποσειδώνιος καὶ Διονύσιος καὶ Πτολεμαῖος.

¹ Leon Heusey et H. Daumet Mission archéologique en Macédoine. Ἐν Παρισίοις. 1876 σ. 406 κ. 4.

² Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung III. Das Sandschak Berat in Albanien. Ἐν Βιέννῃ. 1904 σ. 90. Εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἡμῶν τὸ πρῶτον ὁ συνάδελφος κ. Ἄ. Σκιζς.

³ Ταῦτας τε καὶ τὰς κατωτέρω ἀντιγραφόμενης ἐκδόμεν ἐνταῦθα διὰ μικρῶν γραμμάτων καὶ οἷας ἐπηνώρθωσεν καὶ συνεπλήρωσεν κατὰ τὸ δυνατόν οἱ τελευταῖοι ἐκδόται. Ἴδε περὶ τῶν τοῦ Κυριακοῦ *Cyriacus Anconitanus* ἐνθ' ἄν.—*Muralori* Novus Thesaurus veterum inscriptionum Τόμ. Γ' σ. MDCCV.—*Le Bas* Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure. Inscriptions. Τόμ. Β' ἀρ. 1094.—*Corpus Inscriptionum Graecarum* Τόμ. Β' σ. 9 κ. ε. ἀρ. 1824-7, ὅπου ὀρθῶς ὁ ὄρμος καλεῖται *Γράμματα*, καὶ *Corpus Inscriptionum Latinarum* Τόμ. Γ' σ. 118 ἀρ. 582-4. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ ὄρμος καλεῖται αὐτῶς κακῶς *Grammatae* ἀντὶ *Grammate*.

3. Ἐρμαγόρας καὶ Σεβήρα παρὰ Διοσκόροις.

4. *Panleros. Βάσσοις. Πύρατος. Ἐμνήσθη Τρύφων παρὰ τοῖς Διοσκόροις νετῶν (γρ. μετὰ τῶν;) συνδούλων Μάρκου Κέρκιου (i).*

5. Ἐπάγαθος ἐμνήσθη παρὰ τοῖς Διοσκόροις.

6. *Seleucus P. Fabius p. Q. Q. L. D. Vetori Veturia M. C. S. C. P. T. M.*

7. *P. Herennias P. M. L. L. D. Com.*

Ἐπειτα δὲ προσέθηκεν ἑτέρας τρεῖς, ὑπὸ τοῦ Daumet ἀντιγραφείσας, ὁ Henzey, ὅστις περὶ τῶν ἐπὶ τῶν βράχων ἐκείνων ἐπιγραφῶν λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἀπειρον πλῆθος (um millier) ἐπιγραφῶν, κεχαραγμένων εἰς δύο μέρη ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ σκληροῦ τιτανολίθου, δικαιολογεῖ τὸ ὄνομα εἰς τὰ Γράμματα, καὶ ὑπομιμνήσκει τοὺς πολυπληθεῖς ἐπισκέπτας, οὓς αἱ περιπέτεται τῆς ναυσιπλοΐας ἤγαγον εἰς τὸν ἔρημον τοῦτον τόπον. Καίτοι αἱ πλείσται τῶν ἐπιγραφῶν ἔχουσι χαραχθῆ ἀκόμφως, ἀλλ' ὑπάρχουσιν οὐχ ἥττον τινες αὐτῶν μαρτυροῦσαι δεξιότητά τινα. Μεταξὺ δ' αὐτῶν εὐρίσκονται καὶ τινες κλαισιώσεις ἐν σχήματι ἑλληνικῆς στήλης ἐχούσης ἀέτωμα ἢ καὶ ῥωμαϊκαὶ ἐπιγραφαὶ ἀνερχόμεναι προφανῶς εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ χρόνος δὲ διαβρώσας τὸν βράχον κατέστησε τὴν ἀνάγνωσιν σχεδὸν ἀπανταχοῦ ἀδύνατον. Τὰ δὲ σπάνια δείγματα ἅτινα ἠδυνήθη νάντιγράφῃ ἢ ἀποτυπώσῃ χρησίμως ὁ κ. Daumet ἀνήκουσιν εἰς ἐποχὰς διαφορωτάτας». Κατωτέρω δὲ προστίθεται, ὅτι τινὲς τῶν ἐπιγραφῶν φέρουσι σταυρὸν καὶ ἄλλαι τὰς λέξεις Κύριε βοήθει τὸν σὸν δούλον. Ἀλλαγὸν γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως ἀδελφοποιητοί. Ἐξικνοῦνται δὲ τὰ διάφορα ἐπιγραφικὰ χαράγματα μέχρι τοῦ 1860, τοῦ ἔτους τοῦ προηγηθέντος τῆς ὑπὸ τοῦ Daumet ἐπισκέψεως τοῦ ὄρου¹.

¹ *Léon Henzey et H. Daumet ἄνθ' ἔν.*

Εἶνε δ' αἱ ὑπὸ τοῦ *Daumer* ἀντιγραφεῖσαι καὶ ὑπὸ τοῦ *Heuzey* ἐκδοθεῖσαι ἐπιγραφαὶ αἱ ἑξῆς¹.

8. Ἀγαθῇ τύχῃ παρὰ τοῖς κυρίοις Διοσκόροις ἐμνήσθη
Σωτήριχος . . .

9. Μνήσθησαν ἐπ' ἀγαθῷ Γλύκων Ἀθασ . . . Ἀλεξᾶς Διο-
νουσίου, Ἀθηνόδοτος, Φίλιππος Δα . . . άκουσ, Ἀπολλ . . .

10. Ἐν ἔτει εἰσως ἦλθεν βασιλεὺς Ῥωμαίων Ἰωάννης ὁ Πα-
λαιολόγος.

Περὶ τῶν ἐπὶ τῶν βράχων τῶν Γραμμάτων ἐπιγραφῶν πλειό-
τερα λέγει ὁ *Patsch*². «Ὁ ὄρμος παρέχει καταφύγιον εἰς μικρὰ
ἀκτοπλοῦντα σκάφη. Γίνεται δὲ πολλὴ αὐτοῦ χρῆσις ἀπὸ ἀρ-
χαίων ἤδη χρόνων, καθ' ἃ μαρτυροῦσιν αἱ πολυπληθεῖς ἐπι-
γραφαὶ αἱ δίκην ἐπισκεπτηρίων κεχαραγμέναι ἐπὶ τῶν καθέτων
ἐκ τιτανολίθου τοίχων κατὰ τὸ νότιον καὶ τὸ βόρειον μέρος,
ἅτινα παρέχουσιν ὄψιν ἀρχαίου λατομείου, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας
τῆς θαλάσσης μέχρις ὕψους μόνον διὰ κλιμάκων προσίτου. Τε-
τράγωνοι καὶ ὀρθογώνιοι ἐπιγεγραμμένοι ἄβακες καὶ ἀβάκια,
ῶν τινὰ ἔχουσι καὶ σχῆμα πινάκων μετὰ λαβῶν (*tabulae an-
satae*) ἢ κοσμοῦνται δι' ἀετωμάτων καὶ σχεδιογραφικῶν ἐκκλη-
σιῶν καὶ πύργων, μετέβαλον ἐν πυκνῷ πλήθει ἰδίως τὸν προς-
φορώτερον πρὸς τοῦτο νότιον τοῖχον εἰς μνημεῖον πιστῆς ναυτι-
λιακῆς παραδόσεως. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οἱ κατόπιν ἐλθόντες—
ἐνεχαράχθη δὲ τὸ τελευταῖον σημεῖωμα τῇ 8 Μαΐου 1899—
δὲν ἐσεβάσθησαν τὰ χαράγματα τῶν προγενεστέρων· καὶ δὴ
ἀρχαιότερα σημεῖώματα ἀπεξέσθησαν κυρίως ἐν προσιτοτέραις
ὡς πρὸς τὸ ὕψος θέσει καὶ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ νέων. Τοῦτο
δὲ ὡς καὶ τὰς ἐπηρείας τῆς ἀτμοσφαίρας, οὐκ ὀλίγων ἐπιγρα-

¹ Παρατίθενται ἐνταῦθα ἐπιγνωσθέντες ἐν τισὶ κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ *Patsch* ἀπεν-
έκδοσιν, εἰ καὶ καθ' ὃν χρόνον ἀντεγράφησαν ὑπὸ τοῦ *Daumer* φαίνονται σωζό-
μενα ἐν ταῖς δύο πρώταις καὶ ἄλλαι τινὰ σποραδικὰ γράμματα.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 90 κ. ε.

φικῶν ἀθάκων ἀπολειωθέντων τελείως, ἐθεωρήσαμεν ὡς τὸν κύριον λόγον, δι' ὃν δὲν ἐπανεύρομεν τὰς ὑπὸ τοῦ Κυριακοῦ ἀντιγραφείσας ἐπιγραφάς. Ἀπ' ἐναντίας δὲ κατωρθώσαμεν νὰ προσθέσωμεν ἑννέα νέας εἰς τὰς παρὰ τῷ Heuzey καὶ Daumet μετὰ τινῶν μικρῶν παροραμάτων ἐκδεδομένας. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν πάντως καὶ ἄλλα ἀρχαῖα χαράγματα. Ἄλλ' ἕνεκα τῶν ἑκατοντάδων ἐπιγεγραμμένων μερῶν, ἅτινα εἶνε κατανενεμημένα εἰς εὐρείας ἐπιφανείας καὶ παρουσιάζουσι ποικιλώτατον βαθμὸν διατηρήσεως, ἀπητεῖτο πολὺ μεγάλη ἀπώλεια χρόνου χάριν ἐξευρέσεως τῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς δὲ μόνον ἐπτὰ ὥρας ἠδυνήθημεν νὰ φερῶσωμεν εἰς τὴν ἔρευναν, ἐπειδὴ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ πέλωμεν ἐκ τοῦ ὄρμου χάριν τῆς ἐπιστροφῆς αὐθημερόν. Πρὸς τούτοις δ' ἐτυράννου ἡμᾶς τὰ βάσανα τῆς δίψης. Ἡ κακοπάθεια εἶχεν ἀποθῆ οὕτω μεγάλη, ὥστε κατενέμομεν εἰς μερίδας καὶ ἀπεμυζόμεν τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν στασίμων ὑδάτων βαμβακώδη φυτὰ, ἐφ' ὧν ἡ σκιὰ εἶχε διατηρήσει ἀκόμη ὑγρασίαν τινά, ἕως κατωρθώσαμεν νὰ εὐρωμεν ὀλίγον ἔμβριον ὕδωρ ἐν τινὶ κοιλανθέντι λίθῳ τῆς φάραγγος, εἰς ἣν ἀπολήγει ὁ ὄρμος».

Εἶνε δ' αἱ ἑννέα πρόσθετοι ἐπιγραφαί, αἱ ὑπὸ τοῦ Patsch ἐκδοθεῖσαι, αἱ ἑξῆς:

11. *Ἐνήμερος δοῦλος Ἐρμοκράτου καὶ Δημητρίου Ἰλιέων ἐμνήσθη παρὰ τοῖς θεοῖς.*

12. *Ἐμνήσθησαν ἐπ' ἀγαθῷ παρὰ τοῖς κυρίοις Διοσκόροις Τιμολέων Ἐν καὶ Μητιόχος καὶ Καλλίθεος (ι) [Ἐ]άνθου¹ τοῦ κ . ου καὶ Π . . .*

13. *Ἐμνήσθησαν παρὰ τοῖς Διοσκόροις . . . Ἀλεξάνδρου καὶ . . . ρυλλ . . . ν . . .*

14. *Δαμίων Ἀ . . . μνήσθη παρὰ τοῖς Διοσκόροις Παι . . .*

¹ Παρὰ τῷ Patsch . ? άνθου.

15. Μνησθῆς ὁ ἀρχιερεὺς¹ τῆς ὑγίας Ἀπολλωνίου τοῦ Διογένους.

ΜΝΗΣΘΗΣ
 ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ ΤΗΣ
 ΠΑΡΑΠΟΛΛ
 ΝΙΟΥ ΥΓΟΥΔΙΟΥ
 ΤΕ ΝΟΥΣ

16. Μνήσθη Λαοδίκεια Ἡπι

17. Μνήσθη Καλλίνικος Λάσου.

18. Ἀρχιερεὺς Σεβαστηγὸς² τῶν ἀδελφῶν.

19. Ἡρᾶς Ἡρᾶ Ἡρακλεώτης ἀπὸ Πόντου.

20. *T. Statilio Tauro M. Aemilio Lepido consulibus VI
 nonas Maias P. Sestius Maro pro salute Deci Maximi cum
 Iuvenali votum solvit libens merito.*

21. *Q. Valerius Clementinus de Restituto.*

Τῶν ἐπιγραφῶν τούτων μόναι κεχρονησμένα εἶνε αἱ ὑπ' ἀρ. 10 καὶ 20. Καὶ αὕτη μὲν, ὡς ἐκ τῶν μνημονευομένων Ῥωμαίων ὑπάτων ἐξάγεται, ἀνέρχεται εἰς τὸ ἔτος 11 μ. Χ. Ἡ δὲ ὑπ' ἀρ. 10 ἀναφέρεται εἰς τὸ ἔτος 1369, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως, προσχωρῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως καὶ ἀπομνύων τὸ σχίσμα, προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ Ε' προκήρυξιν σταυροφορίας τῶν Ἑσπερίων ὑπὲρ τοῦ ἤδη ὑπὸ τῶν προχωρούντων Τούρκων κινδυνεύοντος Βυζαντίου. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, πλέων πρὸς τὴν Ἰταλίαν, προσωρμίσθη, πιθανῶς ἕνεκα τρικυμίας, εἰς τὰ Γράμματα, καί τις τῶν περὶ αὐτὸν ἐνεκόλαφεν ἐπὶ τοῦ βράχου τὸ ἀναμνηστικὸν ἐκεῖνο χάραγμα. Εἶνε δὲ λυπηρὸν, ὅτι μόνον τὸ

¹ Οὕτως ἀναγινώσκω κατὰ τὸ ἀνωτέρω περὶ ταῦθ' ἐπιγραφῶν ἀναμνηστικῶν ἀπὸ τοῦ παρὰ τῆ *Patsch* ἐν σ. 94 ἀρ. 78 ἄγχι ἐγγύς

² Πιθανῶς συμπληρωτέον ἐμνήσθη.

ἔτος εἶνε ἐπικεχαραγμένον, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ ἡμερομηνία, ἐξ ἧς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχώρησιν καὶ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀφίξιν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, περὶ οὗ χρόνου στερούμεθα ἄλλων μαρτυριῶν, γινώσκοντες μόνον, ὅτι τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1369 ὡμολόγησεν ὁ αὐτοκράτωρ πίστιν πρὸς τὸν Οὐρβανόν¹.

Ἐν πλείσταις τῶν ἀνωτέρω ἐπιγραφῶν γίνεται μνεῖα τῶν κυρίων Διοσκόρων ἢ ἀπλῶς τῶν θεῶν ἢ καὶ τῶν ἀδελφῶν (ἀρ. 18), οἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἐλατρεύοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὡς σωτήρες τῶν ἐν θαλάσῃ κινδυνεύοντων. Ὅρθως ἄρα παρετηρήθη, ὅτι ὁ σωτήριος ὄρμος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τοὺς Διοσκόρους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς αὐτόχρημα εἰς αὐτοὺς προσιδιάζων, διὸ ἐν πολλαῖς ἐπιγραφαῖς παραλείπεται τὸ ὄνομα αὐτῶν ὡς οἰκοθεν νοούμενον². Ἄλλ' ἐκ τῆς ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν γενομένης ἐπανορθώσεως τῆς ὑπ' ἀρ. 15 ἐπιγραφῆς δυνάμεθα νὰ προβῶμεν καὶ ἔτι περαιτέρω, ἀποδεχόμενοι, ὅτι οὐ μόνον ἀπλοῦς τις βωμὸς ἢ ἄλλο πρόχειρον ἱερὸν τῶν Διοσκόρων ἦτο καθιδρυμένον ἐκεῖ που, ἀλλ' αὐτόχρημα ναὸς ἔχων σύλλογον ὄλον ἱερέων, οὐ προΐστατο ἀρχιερέυς. Ἀνάλογος ἦτο ἡ ὑπαρξίς ἱεροῦ τοῦ Σεράπιδος, εἰ μὴ καὶ ἄλλου, κατὰ τὰ Γράμματα τῆς Σύρου³. Ἄρα ζητητέον τοῦτο τὸ ἱερὸν ἢ μᾶλλον τὰ τυχὸν σωζόμενα λείψανα αὐτοῦ ἐκεῖ που διὰ νέων ἐρευνῶν.

Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία, ὅτι τοὺς Διοσκόρους διεδέχθησαν κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ἅγιοι τῶν τὴν εὐπλοίαν προαγόντων, κυρίως δὲ ὁ ἅγιος Νικόλαος. Θὰ ἦτο μάλιστα ἄξιον λόγου

¹ Ἡμερομηνίαν 18 Ὀκτωβρίου φέρει ἐν τέλει τὸ ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνημῶνι, Τόμ. ΙΑ' σ. 241 κ. ἐ. ἐκδοσόμενον χρυσόφουλλον τοῦ Ἰωάννου, ὅπου γράμματα τινὰ ἐκ λάθους τοῦ γραφέως κατέστησαν ἀναγκαῖον τὸ σημεῖωμα ἀπαλλῆκεται ἐν τῇ ἐσχάτῃ συλλαβῇ ἡγουν τῇ δεκάκαιδεκάτῃ διὰ σφάλμα τοῦ γραφάντος ἀποθ. "Ιδε καὶ *Murali Essai de chronographie byzantine 1057 - 1453*. Ἐφ' Ἰεροσολύμοις. 1871 σ. 687. — Σπυρ. Η. Λάμπρου Ἱστορικὴ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. 1908 Τόμ. ζ' σ. 629.

² *Paisch* ἐνθ' ἀν. σ. 92.

³ Κλ. Στεφάνου ἐνθ' ἀν. σ. 77.

χειρας ἐμπεπληκότας. Περιέπεσε δ' ἴσως ὁ Φακρασὴς εἰς πενίαν ἔνεκα διωγμοῦ παρὰ τοῦ ἐν ἔτει 1355 μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ προστατεύσαντος αὐτὸν Καντακουζηνοῦ ἀναλαβόντος τὸν θρόνον ἀντιπάλου αὐτοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου.

Θεόδωρος Φακρασὴς εὐρίσκεται τῷ 1357 συνυπογεγραμμένος μεταξὺ τῶν στεργόντων καὶ ἐμμενόντων εἰς ὄσα παραινεῖ ὁ πατριάρχης «εἰς τοὺς τὴν καθολικὴν τῶν ψυχῶν προστασίαν καὶ ποιμανσίαν πεπιστευμένους»¹.

Μαυρίης Φακρασὴς μοναχὸς ἀθωούμενος τῷ 1369 ἀπὸ τινων κατ' αὐτοῦ καταγγελιῶν² καὶ τῷ 1371 ἔξαρχος τῆς ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης³.

Ματθαῖος Φακρασὴς, ἐπίσκοπος Σερρών, χειροτονηθεὶς ἀρχιερεὺς ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, καὶ δὴ πιθανῶς ἐν τινὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς δευτέρας τούτου πατριαρχείας (1369-76). Τοῦ Ματθαίου Φακρασὴ γίνεται μνεῖα ἐν πολλαῖς συνοδικαῖς διαγνώσεσι τῶν ἐτῶν 1387 καὶ 1389, ἠχμαλωτίσθη δὲ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1383 ἄλωσιν τῶν Σερρῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Πρὸς αὐτὸν ἔχομεν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰσιδώρου Θεσσαλονίκης, ἣν ἐκ τριῶν κωδίκων, ὧν εἰς ὁ ὑπὸ Fabricius-Harles μνημονεύμενος Vaticanus 651⁴, ἐξέδωκα ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνημονί, ὅπου διὰ μακροτέρων ἐπραγματεύθην τὰ κατ' αὐτόν⁵.

Καντακουζηνὸς ὁ Φακρασὴς ἐστάλη πρέσβυς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν ἐν Φλωρεντία τῷ 1439 εὐρισκόμενον χάριν ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Η' Παλαιολόγον, ὅπως παρακινήσῃ αὐτὸν νὰ ἐνεργήσῃ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα ἀποστολῆς τοῦλάχιστον δύο κατέργων χάριν ἀποτροπῆς

¹ Miklosich-Müller Acta et Diplomatica Τόμ. Α' σ. 374. Αὐτόθι φέρεται τὸ ὄνομα κακῶς γεγραμμένον Φακρασῆς. Ἄλλ' ἴδε περὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς καὶ τοῦ τοκομοῦ τοῦ ὀνόματος Νέου Ἑλληνομνημονί Τόμ. Α' σ. 406 σημ.

² Miklosich-Müller Τόμ. Α' σ. 566.

³ Αὐτόθι Τόμ. Α' σ. 572.

⁴ Ἐνθ' ἀν. Τόμ. ΙΑ' σ. 707.

⁵ Νέου Ἑλληνομνημονί Τόμ. Θ' σ. 553 κ. ε., 406 κ.

τοῦ ὁσημέραι αὐξάνοντος ἀπὸ τῶν Τούρκων κινδύνου¹. Οὐκ ἔρθως τοῦτον ὃ τε Fabricius-Harles² καὶ κατ' αὐτοὺς ὁ Ἐμμανουήλ Μόλλερ³ προσεπονομάζουσι Μαγουήλ.

Φακρασίης ὁ παραστάς εἰς σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τῶν ἐπισκόπων Μηδείας καὶ Ἀγκύρας. Τούτου μνημονεύων ὁ Ἀλλάτιος⁴, χωρὶς νὰ σημειώνη ποῦ εὑρίσκεται ἀναγεγραμμένος, ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὸν ἀνωτέρω Καντακουζηνὸν Φακρασὴν ἢ θεωρεῖ τοῦλάχιστον συγγενῆ αὐτοῦ.

Τέλος μνημοναυτέον τῆς Φακρασίης ἐκείνης, ἣτις ἔτι τῶν τῆ βασιλίδι (*Ἄννη τῆ δευτέρᾳ συζύγῃ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου) συνοουσῶν μία γυναικῶν εὐγενῶν⁵.

¹ Σιλβέστρου Ευροπούλου (Σγουροπούλου) Vera historia unio-
nes von verae. Ἐν Χάγρ. 1560 σ. 219.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 707.

³ Ἐνθ' ἀν. Τόμ. Α' σ. 291 σημ. 6.

⁴ In Roberti Creyghtoni Apparatum σ. 702.

⁵ Καντακουζινοῦ ἐκδ. Βόννης Τόμ. Α' σ. 409, 21.

νὰ ἐξακριβωθῆ, εἰ δυνατόν, καὶ ὁ χρόνος, εἰς ὃν ἀνέρχονται τοιαῦται τυχὸν ἐπιγραφαὶ τῶν Γραμμάτων, μνημονεύουσαι τούτου τοῦ ἁγίου, ἔπως ἀποβῆ δυνατὸς ὁ ἀκριβέστερος καθορισμὸς τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤρχισα λατρευόμενος ὡς ἀγαθὸς παραστάτης τῶν ναυτιλλομένων. Κατὰ δὲ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ αἱ ἀρχαιότεραι ἐνδείξεις τριαύτης λατρείας τοῦ ἁγίου Νικολάου εὐρίσκονται παρὰ τῇ μελωδῷ Ῥωμανῶ, ἀκμάσαντι πιθανῶς τὸν ὄγδον αἰῶνα¹, ἐν τινι κοντακίῳ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου περὶ τὰ τέλη τοῦ ὄγδου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνάτου αἰῶνος καὶ ἐν τῷ Δόγμῳ τοῦ αυτοκράτορος Λέοντος Γ' τοῦ Σοφοῦ εἰς τὸν θαυματουργὸν μέγαν Νικόλαον². Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶνε, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπιγραφικῶν χαραγμάτων τῶν Γραμμάτων τῆς Σύρου μνημονεῦει τοῦ ἁγίου Νικολάου· μνημονεύεται δὲ πλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ (Χριστὲ σῶσον—Χριστὲ βοήθει—Κύριε σῶσον—Κύριε βοήθει) ὁ ἅγιος Φωκᾶς καὶ ὁ χορὸς τῶν Ἁγίων Πάντων³.

¹ Ὁ εἰδικώτερον πεντὸς ἄλλου ἀσχοληθεὶς περὶ τὸν Ῥωμανόν, ὁ *Kriumbacher*, τὸ μὲν πρῶτον ὑπεστήριξεν, ὅτι ὁ αυτοκράτωρ Ἀνυστάσιος, ἐφ' οὗ λέγεται ἀκμάσας ὁ μέγας μελωδός, ἦτο ὁ Α' (491 - 518) καὶ οὐχι ὁ Β' (713 - 6), καθ' ἃ ἔπ' ἄλλων ἀγένετο δεκτόν. Ἴδε *Geschichte der byzantinischen Litteratur* σ. 663 κ. ε.—ἐλλ. μεταφρ. *Σωτηριάδου* Τόμ. Β' σ. 517 κ. ε. Ἄλλὰ κατόπιν μετέγνω, καὶ ἀνακαλέσας τὴν προτέραν αὐτοῦ γνώμην, ἀπεδέχθη, καθ' ἃ καὶ ὁ *Gelzer* (*Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung in sechs Abhandlungen der phil. - hist. - Classe der K. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften* Τόμ. ΙΗ', 1899, ἀρ. V, καὶ ἐν χωριστῇ τεύχῃ, σ. 76 κ. ε.), ὅτι ὁ Ῥωμανὸς ἔζησε τὸν ὄγδον αἰῶνα. Ἴδε *Kriumbacher* *Umarbeitungen bei Romanos, mit einem Anhang über das Zeitalter des Romanos* (Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der historischen Classe der K. bayerischen Akademie der Wissenschaften Τόμ. Γ', 1899, τευχ. α', καὶ ἐν χωριστῇ φυλλάδιῳ). Πρὸς τὴν μικρὰν σημείωσιν τοῦ κ. *Σωτηριάδου* ἐνθ' ἀν. σ. 521 κ. ε. Ἡ τυχὸν δι' ἐπιγραφικῶν χαραγμάτων ἐξακριβώσις τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤρχισαν ἢ λατρεῖν τοῦ ἁγίου Νικολάου ὡς ἀντιλήπτορος τῶν ναυτιλλομένων, θὰ ἤδύνατο ἴσως νὰ διαφωτισθῇ ἐπιμέσως καὶ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς τοῦ Ῥωμανοῦ.

² Ν. Γ. Πολίτου «Ὁ Ἅγιος Νικόλαος» ἐν τῇ ἡφημερίδι «Ἀκρόπολις» τῆς 6 Δεκεμβρίου 1889.

³ Κλ. Στεφάνου ἐνθ' ἀν. σ. 84 κ. ε., 88.

Γινομένης δὲ τῆς πλήρους ἀντιγραφῆς ἀπασῶν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἐν τοῖς Ἀκροκεραυνίοις Γραμματίων, θὰ καταστῆ πιθανώτατα δυνατόν νὰ καθορισθῶσιν εὐρύτερον αἱ πατρίδες τῶν εἰς τὸν ὄρμον καταπλεόντων, καθ' ἃ ἔγεινε τοῦτο διὰ τὰ Γράμματα τῆς Σύρου¹, καὶ νὰ ἐξαχθῶσι συμπεράσματα περὶ τῆς ἐλληνικῆς ναυτιλίας ὡς καὶ περὶ τοῦ μετὰ τῆς βορείου Ἡπείρου καὶ τῆς Ἰταλίας διεξαγομένου ἐμπορίου τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους. Καὶ πλοίων δ' ὀνόματα πιθανῶς θὰ εὑρεθῶσιν, ὡς ἐν τοῖς Γράμμασι τῆς Σύρου².

Ἄλλ' ἢ τοιαύτη τελεία ἐξερεύνησις τοῦ βράχου τῶν ἡπειρωτικῶν Γραμματίων παρουσιάζει μεγάλαν δυσχερείαν ἕνεκα τοῦ δυσπροσίτου ἀπὸ γῆς καὶ τῶν δυσκολιῶν τῆς ἐκεῖθεν εἰς τὸν ὄρμον καταβάσεως καὶ τοῦ ἕνεκα τῆς λειψυδρίας καὶ τῆς ἐρημίας τοῦ τόπου ἀκατορθώτου τῆς ἐν αὐτῷ μικροτέρας διαμονῆς. Διὸ ὁ Patsch λίαν σκοπίμως προσέβη καὶ εἰς πρακτικὰς ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὅν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ τὸ δυσχερὲς ἔργον. «Ἄν μέλλῃ, λέγει, νὰ ἐπιχειρηθῆ ἀκριδῆς σχεδίασις, ἀντιγραφή καὶ ἀναθεώρησις ἀπαξιασῶν τῶν σωζομένων ἐπιγραφῶν, πρέπει νὰ ἐξαρτυθῆ ἐν Αὐλῶνι λέμβος μετὰ τροφῶν, ὕδατος καὶ κλιμάκων καὶ νὰ προσδεθῆ εἰς ἀτμόπλοιον τῆς ἐταιρείας Δούδ' ἀποπλέον περὶ τὴν ἄκρην Ἰλῶσσαν εἰς Ἀγίους Σαράντα, νὰ παρατείνῃ δὲ αὕτη τὴν διαμονὴν εἰς τὰ Γράμματα καθ' ὅλον τὸν ἀναγκαῖον χρόνον· θὰ ἠδύνατο δὲ ἔπειτα νὰ ἐπαναπλεύσῃ εἰς Αὐλῶνα ἐν καιρῷ εὐπλοίας ἰστιοδρομοῦσα καὶ ἐρρυσσομένη»³.

Εὐχόμενοι δὲ καὶ εὐελπιστοῦντες, ὅτι ἡ σημερινὴ στρατιωτικὴ κατοχὴ τῆς βορείου Ἡπείρου εἶνε ταῦτόσημος τῆς ὀριστικῆς αὐτῆς προσαρτήσεως, καθ' ἣν ὁ ὄρμος τῶν Γραμματίων

¹ Ἀδελφ. σ. 89.

² Τέσσαρα πλοῖα εὐρίσκομεν ἀκόθι· ὀνομασί μνημονευόμενα, φέρουσι δὲ ἅπαντα τὸ ὄνομα Μαρία. Ἴδε Κλ. Στεφάνου ἐνθ' ἀν. σ. 84-86 ἀρ. 64, 65, 75, 78.

³ Patsch ἐνθ' ἀν. σ. 91.

θάποτελέση τὸ βορειοδυτικώτατον σύνορον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὑποδεικνύομεν ἀπὸ τοῦδε τὸ ἔργον τῆς τελείας ἀντιγραφῆς καὶ ἐκδόσεως τῶν αὐτόθι ἐπιγραφῶν καὶ τῆς καθόλου ἀρχαιολογικῆς ἐξετάσεως τοῦ τόπου ὡς μίαν τῶν εἰς τὴν παρ' ἡμῖν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην ἐπιβαλλομένων ἀξίων λόγου ἐντολῶν.

Ἄλλὰ καὶ γενικωτέρα ἐπιβάλλεται ἐξερεύνησις τῶν ἐλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων πρὸς ἀνεύρεσιν προσκυνημάτων καὶ ἐπιγραφικῶν ἐπὶ εὐπλοία χαραγμάτων. Τὰ παραδείγματα τῶν Γραμμάτων τῆς Σύρου καὶ τῆς Ἡπείρου δὲν εἶνε βεβαίως τὰ μόνα ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις. Ἄλλαι τοιαῦται τοπωνυμιαί, τυχὸν σωζόμεναι ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἴσως δ' ἐνιαχοῦ καὶ τὸ ὄνομα Πλάκα, δύνανται νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς ὁμοίας ἀνακαλύψεις. Ἄλλὰ καὶ ἄνευ τῆς τοιαύτης ὀνομασίας εἶνε πιθανώτατον νὰ εὑρεθῶσιν ἐνεπίγραφοι ἐν ἐπικαίροις ὄρμοις βράχοι. Οὕτω περὶ τὴν Πύλον που κατ' ἀνακοίνωσιν μαθητοῦ ἡμῶν, πρὸ πολλοῦ γενομένην, εὑρίσκεται βράχος μεστὸς ἐπιγραφῶν, πιθανῶς ὁμοίων πρὸς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος, ἀλλὰ δυστυχῶς παρέπεσε τὸ οἰκεῖον ἡμῶν σημεῖωμα. Πιστεύομεν δ' ἀδιστακτικῶς, ὅτι τοιαῦτα χαράγματα θὰ εὑρίσκωνται, εἰ μὴ που ἀλλαχοῦ, ἐν ὄρμοις παρὰ τὴν Μαλέαν, τὸ Ταίναρον, τὸ Σούνιον καὶ τὸν Καφηρέα, τὸν ἕνεκα τοῦ κινδύνου τῶν ξύλων, ἤτοι τῶν πλοίων, καλούμενον Ξυλοφάγον κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους, καὶ κατὰ τὰ Κοῖλα τῆς Εὐβοίας. Τελεσφορώτατα δὲ θὰ ἠδύναντο νὰ συντελέσωσιν εἰς ἐξακρίθωσιν τοῦ πράγματος οἱ κατὰ τόπους λειτουργοὶ τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, οὐ μικρὰν οὕτω παρέχοντες ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν πατριὸν ἱστορίαν.

